

Yu Zemin

**...ÉPPEN EZÉRT ÉLVEZEM,
ÉS ÉPPEN EZÉRT SZENVEDEK**

A Párhuzamos történetek kínai fordításának nehézségeiről

1. Ez igazán GAO-DA-QUAN!

Idén nyáron hazautaztam Kínába, s Pekingben találkoztam a kínai kiadó szerkesztőjével. Meséltem neki, hogy Balatonfüreden lesz egy fórum, amelyen tizenegynéhány műfordító fog részt venni, és csak a *Párhuzamos történetekről* fogunk beszélni. A szerkesztőm nagyon csodálkozott, és így reagált, azt mondta: ez igazán GAO-DA-QUAN (高大全).

Vajon mit jelent GAO-DA-QUAN kínaiul?

A GAO-DA-QUAN eredetileg egy regényhős neve. Egy, a kínai kulturális forradalom idején népszerű regény főhősének neve. Egy szocialista paraszt, a kommunista párt tagjának példaképe. A kínai kifejezés, GAO-DA-QUAN szó szerint ezt jelenti: Magas (高), Nagyszerű (大) és Mindentudó (全). Később a GAO-DA-QUAN, ez a három kínai jel egy irodalmi fogalommá vált, és arra utal, hogy a szocialista irodalmi művek főhőseinek mind Magasnak, Nagyszerűnek és Mindentudónak kell lenniük.

Mostanában, megint egyre gyakrabban használjuk ezt a három szavas kifejezést, GAO-DA-QUAN, de ma már más jelentése van. Például rendezvényt szoktunk így jellemezni. Tehát magas színvonalú, nagyszabású és mindenre kiterjedő. Gondolom, a szerkesztőnek igaza van, hiszen ez a fórum a világon is egyedülálló, hogy ennyi műfordító leül együtt és egy könyvről beszélgetnek. Amikor Nadas úrral leveleztünk, ő is mondta, hogy jó lenne, ha egyszerre találkozhatna az összes fordítóval. Most itt az alkalom, és ez Péternek köszönhető.

Én gondolom, GAO-DA-QUAN nem csak a mai rendezvényre érvényes, hanem Nadas könyve maga is GAO-DA-QUAN. Tehát valóban magas színvonalú, nagyszabású és minden témát érint. Ugyanakkor fordítóként, éppen ezért élvezem, és éppen ezért szenvedek.

2. Idő szűkében...

Nem tudom, más fordítónak hogy megy a munka, hogy mindenki először elolvasta-e a 3 kötetet, s utána kezdte el a fordítást. Nyilván ez a legszakoszerűbb és legreálisabb, de sajnos nekem erre nem volt lehetőségem, mert a kiadó összesen 3 évet adott nekem, és ráadásul külön kötetenként tervezik kiadni, tehát évente egy kötetet. Pedig, a műfordítási munkám mellett még dolgoznom kell a kenyérért, a saját könyvemet is írnom kell. Így egyáltalán nem tudtam sorról-sorra végigolvasni a munka elkezdése előtt. Csak gyorsan végiglapoztam fejezetről-fejezetre, hogy nagyjából tudjam, ez a könyv miről szól.

De mivel ez nem egy hagyományos regény, sőt, Nadas éppen antihagyományos eszközöket használ, ezért az ilyen gyors átlapozással nem lehet tisztán látni minden kérdést. Úgy hallottam, van olyan kritikus, aki csak azután tudott tollat fogni, miután háromszor végigolvasta a regényt. Természetesen én körbekérdeztem a barátaimat, hogy aki olvasta, meséljen róla valamit, ő hogyan értelmezi. De ugyanaz a jelenet talán különbözőképpen értelmezhető. Hiszen ebben a könyvben annyira bonyolultak az eseményfűzés és a szereplők kapcsolatai. Ez is megnehezítette a munkámat.

Ezért nagyon figyelmesen kell dolgoznom, hogy pontos legyen a fordítás, és minden kapcsolatot előre nagyon tisztán kell látnom. Most már elkezdtem a második kötetet fordítani.

Szerencsére Nadas úr ebben nagyon türelmes volt, és majdnem minden kapcsolatot előre letisztáztam vele. És néhány jó barátom is sokat segített nekem. A Wikipédián is van egy elemzés a *Párhuzamos történetekről*. Ez is segített. Persze így sem derült ki minden, pl., hogy kinek a holttestét találták meg a parkban, és ki az a 3 gyerek, aki megölte az őt Döhringet. Az első kötetben az ifjú Döhring álma nagyon megbonyolította a helyzetet – persze ez volt az író szándéka. S ami álomban történik, azt úgysem lehet valódi eseményként értelmezni, és az nem is befolyásolja a fordítás pontosságát. De most már nagyon szeretném tudni, hogy ki hogy sejtette vagy értelmezte ezeket a homályos pontokat és figurákat.

3. A rokoni szálak megjelölése

Nekem igazából a nehézséget a rokoni szálak megjelölése jelenti. A kínai nyelv sajátossága, hogy pontosan kell jelölni minden rokonságot, pl. hogy a „nagynéni”, „nagybácsi”, „nagymama”, „nagyapapa” apai vagy anyai ágon rokona, illetve hogy idősebb vagy fiatalabb, mint az apa vagy az anya?

Például az író a könyvben többször emleget „nagynéni”-t. Ez magyarul igen egyszerű, de kínaiul egyáltalán nem az. Ugyanis nekem tudnom kell, hogy a hölgy melyik ágon rokon. Továbbá az apának vagy anyának édestestvére vagy unokatestvére-e. Illetve hogy a húga vagy a nővére. Tehát kínaiul a szó, „nagynéni” nem létezik. Illetve mégis, azonban több mint 10 kifejezés közül kell választanunk: 姨妈, 姑妈, 婶子, 舅妈, 表婶, 表舅妈, 堂婶, 堂舅妈, 大姨, 小姨, 大姑, 小姑, 大舅妈, 小舅妈, 大表姨, 二表姨, 大表姑, 二表姑, 大表婶, 二表婶...

A könyvben többször előfordult az „unokatestvér”. Azt mondhatjuk, hogy ez a szó sem létezik a kínaiiban. Illetve pontosan tudni kell, hogy az illető melyik ágú rokon, fiatalabb vagy idősebb, illetve hogy férfi vagy nő: 表姐, 表妹, 表哥, 表弟, 堂姐, 堂妹, 堂哥, 堂弟. Az „ikertestvér” esetében ugyanígy világosan kell írni: 孪生兄弟, 孪生姐妹, 孪生姐弟, 孪生兄妹. Nem lehet úgy fordítani, hogy „van egy ikertestvérem”. Szerencsére Nadas úr mindent előre pontosan elmagyarázott nekem a levelében.

Még azt is, amikor egyik kérdésemben félregépeltem. Azt akartam ugyanis megkérdezni,

hogy ki Ágost „svájci bácsikája”? Én mégis a „svájci báty” felől kérdeztem – ugyanis félregépeltem, s Nádas majdnem egy oldalon keresztül magyarázta, hogy mit is jelent nálunk a bácsika. El tudom képzelni, hogy mennyire mérges lehetett e miatt az idióta kérdés miatt, de mégis nagyon türelmesen és udvariasan válaszolt nekem.

4. A harmadik személyes névmás és a tárgyas birtokviszony megjelölése

A második nehézséget a harmadik személyes névmás és a tárgyas birtokviszony megjelölése jelenti (she, he, her, his/他, 她, 他的, 她的). Gondolom, a magyar olvasónak is néha homályos, de ha egy mondat annyira nem befolyásolja a tartalmat, akkor az olvasó átsiklik felette, s nem foglalkozik azzal, hogy pontosítsa. A fordítónak viszont minden mondatban világosan kell tudni, hogy kiről van szó vagy kié az adott dolog. Így egy egyszerűnek tűnő mondat nem is olyan egyszerű számomra. Mert így nyelvtanilag nem lehet lefordítani, csak logikus átgondolás után lehet dönteni vagy következtetni. Szóval ez egy nagy feladat.

Megvettem az angol fordítást. Hallottam, hogy a fordító nagyon gyakorlott és ügyes. Különb. Nádas is ajánlotta és elküldte nekem a zsebkönyvét is. A fordításkor szinte minden mondatot összehasonlítottam, így nagyon sokat segített nekem a gondolkodásban és az értelmezésben. Közben persze azt is megfigyeltem, hogy más fordító is biztos sokat küszködött ezzel a kérdéssel.

Pl. az első kötetben található egy ilyen mondat a 273. oldalon:

„Ha nem tudott újra elaludni, akkor Erna asszony meggyújtotta a lámpáját, olvasott, gyakran hajnalig. De nem volt hét, amikor ne próbálta volna meggyőzni a fiát, hogy költözzenek el.”

Végül is Erna asszony kapcsolja fel kinek a lámpáját? A saját lámpáját, vagy a férje lámpáját? Illetve ki nem tud aludni? Mert utána ez hatással van a következő dologra, azaz hogy ki akarja rábeszélni Ákost, hogy költözzön ki a házból? És miért? Belenéztem az angol fordításba, de nagyon elbizonytalanodtam, s meg is kérdeztem efelől Nádast.

Nádas úr erre azt válaszolta, hogy Erna asszony kapcsolja fel a saját lámpáját, s ő nem tud aludni. Itt semmi köze nincs a férjéhez... Nádas úr így írt nekem e-mailben (mérgesen, gondolom): „Maga itt valamit következetesen félreért, de nem tudom megállapítani, hogy mit. Erna férje szellemileg elsötétedett. Őt ott hagytuk, hogy üldögéljen az ebédlőben..”

Hát, én pedig itt elakadtam. Tehát szerintem, nekünk fordítóknak sokszor nem olyan egyszerű, mint az író gondolja. Mert pl. az angolban így fordította:

„When he couldn't fall asleep again, Lady Erna would turn on his light and he would read [...] he'd trying to convince his son that they should move out of this apartment..”

Az angolban a férje nem tud aludni, s Erna asszony kapcsolja fel a férje lámpáját. Majd a férj akarja rábeszélni a fiát a kiköltözésre.

Szóval a fordítás során többször volt ilyen kérdés, amelyben döntenem kellett. Vagyis gondolom, döntenünk kellett. Ezt nem azért mondom, hogy a kollégám munkáját piszkáljam, hiszen az nagyon jó fordítás, és nagyon sokat segített nekem, és megkönnyítette az én munkámat. Csak azt akarom mondani ezzel, hogy látom, hogy ez a mi, fordítók közös nehézsége. Tehát a fordítás során erre nagyon kell figyelni.

Tudom, hogy az író néha szándékosan homályosít, de ezt csakis a magyar nyelv sajátosságai miatt teheti meg. A kínaiiban azonban a legtöbb esetben pontosan meg kell jelölni a személyes névmást. Persze én is igyekeztem megőrizni a homályosságot, ahol lehet, pl. tárgyatlan igét néha lehet alany nélkül is használni – a tárgyas igével azonban nem lehet így játszani, ott világosan meg kell jelölni a személyes névmást, illetve a nemét.

5. Közvetett mondat, közvetlen mondat és az író elbeszélése

A harmadik nehézség, gyakran előforduló nehézség számomra a közvetett vagy közvetlen mondat. Néha nehéz volt felismerni, hogy közvetett mondatról vagy az író elbeszéléséről van szó. Kínai fordításban ugyanis e három között különbséget teszünk.

6. Hosszú mondatok

A hosszú mondat a magyar nyelv egyik különleges sajátossága. Nemcsak Nádas könyvében, hanem Kertész, Krasznahorkai, vagy Bartis műveiben is gyakran előfordul. Amikor fordítottam *Az angol lobogót*, az első oldalon már találkoztam eggyel, ez a mondat pedig majdnem egy oldal hosszú. Egy egész nap dolgoztam rajta. Az érdekes, hogy amikor befejeztem a fordítást, szinte elsajátítottam Kertész stílusát. Írtam hozzá előszót, s szándékosan olyan hosszú mondatokat kreáltam, „magyar stílusban”, amelyeket egy kínai gondolkodású író nehezen tud megfogalmazni. Sűrű, tömény, gördülékeny az ilyen mondat, s a szerkesztőm is csodálkozott, az előszót olvasván, mintha maga Kertész írta volna őket. Szóval, a hosszú magyar mondat nehezen fordítható, de lefordítható.

A kínai nyelv általában nem alkalmas hosszú mondatok alkotására, hasonlóan az angolhoz. Egy főmondat nem nagyon bír el túl sok mellékmondatot. Így a fordításban különböző irodalmi eszközöket kell használni. Pl. a mondatok ritmus vagy rím szerint kapcsolódnak egymáshoz. S ha a nyelvtan engedi, a mellékmondatba bonyolítok másik mellékmondatot... Szükség esetén pedig különböző írásjeleket használok. Az így kínaira fordított mondatnak pedig sajátos stílusa lesz, amely ezáltal gazdagítja a kínai irodalmi nyelvet. Ez is egy oka annak, hogy sok kínai író szeret jól fordított műveket olvasni, ilyenkor ugyanis nem csak a tartalmából, a stílusából, hanem a nyelvből is táplálkozhat. Ezért is szeretem a műfordítást.

Nemrég részt vehettem a Qinghai Nemzetközi Költőtálalkozón. Shu Cai, kínai költő és kiváló műfordító szerint nem létezik világirodalom, csak fordított irodalom – talán igaza van...

7. Sok lábjegyzet

A negyedik dolog, hogy a kínai olvasó számára sok lábjegyzetet kell írni. Hiszen a kínai olvasó nemigen ismeri a kelet-európai történelmet. Pl. hogy az első kötetben a Duna-part, illetve a Szt. István tér s a Majestic villa miről ismert a második világháborúban, vagy éppen, hogy a Margitsziget hol fekszik, sőt, azt is el kell magyaráznom a kínai olvasóknak, hogy Buda és Pest egy városnak két része, közöttük folyik a Duna... Emlékszem, amikor fordítottam Kertész Imre naplóját, a *Valaki mást*, a könyv első mondatában említi Budát. Később, mivel a szerkesztőm nem tudta, hogy Buda és Pest két városrész, kijavította Budát (布达) Budapestre (布达佩斯), mert azt hitte, elgépeltem. (Beijinget nem lehet szétbontani, nem lehet úgy írni, hogy „Én lakom Bei-ben vagy dogozom Jing-ben”.)

Történelmi tényekhez is kellett írnom lábjegyzetet, pl. az '56-os forradalomról, március 15-ről és Mohácsról is; illetve a regényben felbukkanó nevekhez, pl. Alphonse Bertillon, vagy Hauszmann Alajos, szintén. Tudom, sokan úgy gondolják, hogy nincs szükség nevekhez kapcsolódó lábjegyzetekre, mert a neten lehet kutatni. Az angol vagy francia fordításban meg lehet hagyni az eredeti neveket, az olvasó, ha akarja, utánanézhethet a neten. De a kínai fordításnál nem ilyen egyszerű, mert nem lehet latin betűs nevet hagyni a kínai írásjegyek között, és muszáj hangzás szerint

átírni. Így, ha nem nagyon ismert névről van szó (pl. Hegel, Stendhal), a kínai olvasó már nem tudja visszakeresni. Ráadásul a Google és a Wikipedia nem is működik Kínában. Így a további információ csak a lábjegyzetben található.

Persze ez nemcsak a Nádas-könyv sajátossága, hanem a Kertész- és Esterházy-fordításoknál is így volt. Minden könyvhöz több mint száz lábjegyzetet kellett írnom. Tíz évvel ezelőtt fordítottam a *Gályanaplót*, amelyet most újra kiadnak. Én nemcsak a fordítást néztem át, hanem a lábjegyzeteket is, és sokat kitöröltem, mert a tíz év alatt számos, addig ismeretlen külföldi író és műveik ismertek lettek.

A lábjegyzetírás egy pluszmunka számomra, különben nem is fizetnek érte. De az olvasó érdekében szívesen megcsinálom...

Különben a lábjegyzetírásról van egy érdekes történetem. Esterházy *Hrabal* könyvében van egy ilyen mondat: „a híres filozófus Sadán mondta” – de sehogy nem tudtam kideríteni, hogy ki ez Sadán? Ha ilyen híres, akkor lábjegyzetet kell írnom. Így Esterházyhoz fordultam, aki azt felelte, hogy ezt nem kell tudnom. De ha muszáj tudnod, akkor elmondom neked. „Nádas, fordítva”. Végül erről nem írtam lábjegyzetet, de az utószóban megemlítettem – had ismerje meg az olvasó Esterházy humorát és taktikáját. Sok író barátom olvasta a *Hrabal* könyvét és az *Egy nőt*, és csodálkoztak, nem is gondolták, hogy könyvet így is lehet írni.

8. A lefordíthatatlan szójáték

Az első kötetben van egy hosszú jelenet, amelyben Ágost és Gyöngyvér szeretkeznek Szemzőné lakásában. A szeretkezés közben a két szerető beszélget és viccelődik. Gyöngyvér egyszer azt mondja (307. o.):

„Add már azt a bénító, idegen nyelvedet...”

Itt az „idegen nyelv” egyszerre két dologra utal, egyrészt a testrésze, másrészt a beszéd nyelvére. Az angol fordító szerencsés, mert ezt lefordíthatja „foreign tongue”-ra, de a kínaiiban így nem megy, hiszen a két kifejezés teljesen különbözik egymástól: a testrészt shetou (舌头), a másik pedig yuyan (语言). Tehát még ha író is vagyok, e helyzetben mégis tehetetlen. Így a lábjegyzet az egyetlen megoldás. Bár így nem tudom visszaadni az eredeti szójáték ízét, de legalább az olvasók tudják, hogy itt egy szójátékról van szó.

9. Sok szereplő neve

A *Párhuzamos történetek*ben sok szereplőnek több neve, illetve beceneve van. Pl. Ágoston, Ágost, Ágos, Ágó... Ez a kínai olvasók számára elég bonyolult, ugyanis a kínai írás alapján nehezebb azonosítani a személyeket. Így vagy több becenév közül választok egyet, vagy ismét lábjegyzetelek.

A Gyöngyvér (珺吉薇尔) név hangzás szerint átírható, de így elveszíti a jelentését: „Gyöngyvér” (珍珠血), így itt is a lábjegyzet a legjobb megoldás.

10. A Nádas féle erotika

Az erotika a könyv egy különlegessége. Mert nemcsak jelenetekben ábrázolja azt, hanem a jelenetek lélektanát is leírja. Ráadásul nagyon sok emlékekkel is bonyolítja, ami által nagyon nagy-szabású és terjedelmes lesz a leírás. Ilyet én kínaiul nem olvastam. De gondolom, más nyelvben sem létezik. Tehát ilyen könyv lefordítása egy új nyelv létrehozását is jelenti kínaiul. Szerencsére

orvosi egyetemen végeztem, így az ábrázolás nem volt olyan nehéz. Irodalmilag viszont egy óriási kihívás volt nekem.

Kínában létezik erotikus irodalom, magyarul is megjelent, pl.: *Szép asszonyok egy gazdag házában* és *A szerelem imaszönyege*. Ezek egy-két fajta erotikát írtak le, többszörösen ismételve. Nádasnál ellenben többfajta erotika mélyreható leírása található. És ez a csodálatos ebben. Nem is beszélve a személyek önazonosságáról.

Kínában a mai napig létezik a cenzúra. Ettől én nagyon félek, hogy lesz valami vita. De a kínai kiadón kívül egy tajvani kiadóval is szerződtem. S ők megígérték, hogy úgy fogják publikálni, ahogy fordítottam. Ez legalább egy vigasz lesz.

11. Jelen vagyok e könyvben

Sokszor hallom ismerőseimtől, hogy számukra nagyon sötét ez a könyv. Én nem a sötét szóval jellemezném, inkább a káosz szóval. Úgy gondolom, hogy ez a szó kiindulópont lehet e könyv értelmezéséhez. Különböző is nekem kell megírnom az előszót és az utószót minden kötethez. Szóval én nem csak fordító, hanem kritikus is kell, hogy legyek.

A káosz nem sötét, a kettő jelentése nem ugyanaz, mert a káoszban ott van a fény és az árnyék. Ugyanakkor a káosz nem a fény és nem az árnyék, sőt, nem is a fény és az árnyék keveréke. Hanem fény és árnyék. A káoszban a fény és az árnyék egy másik dimenzióban, párhuzamosan létezik. S nincs közöttük határvonal, és nem is lehet őket szétválasztani. Olyanok, mint az ősi kínai filozófiai fogalom: a yin-yang.

A fordítás során egyre jobban érzem, hogy én magam is jelen vagyok a könyvben. S Nádas írása egyáltalán nem idegen és taszító számomra. Gondolom, hogy a világ, az emberiség, a társadalom és a történelem a káosz maga. S minden ember ennek a káosznak egy-egy eleme, egy külön mikro-káosz.

Így a fordítás is egy olyan folyamat, ami közben megtalálom, szembenézek, megvizsgálom és elfogadom a „saját” káoszomat. Hiszen nekem is volt olyan pillanatom, hogy felfedeztem saját testemet, mint az ifjú Döhning a próbafülke tükrében. Hiszem nekem is volt „párhuzamosan történő befejezetlen szeretkezésem”, mint Ágostnak és Gyöngyvérnek. Hiszen bennem is olykor felmerül a kérdés az önazonossággal kapcsolatban – ugyanúgy, mint a könyv minden egyes szereplőjében. Hiszen én is cipelem a történelmet – családom történelmét, hazám történelmét, az emberiség történelmét, és a másik emberét és a sajátomat.

A kulturális forradalom idején születtem és nőttem fel, ifjúkoromban saját szememmel láttam a tankokat, ahogy ágyúik ránk szegeződnek. Azon a bizonyos hajnalon löszerek susogását is hallottam, és kiégett buszok szagát szagoltam. Egy ifjú arcát soha nem fogom elfelejteni – acél lánctalp nyomta szét. Láttam, és ma is látom. Hiszen nekünk, kínaiaknak is van olyan történelmünk, amit nem dogoztunk fel, és nem is merünk szembenézni azzal. A *Néma tartomány*, amit csak némán lehet élni.

Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy én is cipelem a súlyos és nyomasztó XX. századot, mint minden közép-kelet európai.

Káoszban élünk, káosz az élet. Az élet nehéz. De az élet szép. Van fény, van árnyék, fény és árnyék. Élünk a világi káoszban, élünk a saját káoszunkban. A *Nyugati utazás* című regényben a Majomkirálynak 72 arca van. Nádasnak is sok arca van, és minden arcnak saját nyelve van. Én a kínai arca vagyok. Aki kínaiul tud, nem fordít, hanem kínaiul újraírja a *Párhuzamos történetet*. Most a második kötetet dolgozom, még legalább 2-3 évig fogok együtt élni a szerzővel. Pontosabban, ebben a könyvben, annak minden egyes szereplőjében.